عەلی و نینۆ لەنێوان ئەدەب و هونەردا.. ئاکۆ عەبدوڵڵا

عەلی و نینۆ، وێك کورتە ڕۆمانێکی چڕ و پوخت. یەکێکە لەشاکارە دیارەکانی ئەدەبی قەفقازی. تێیدا لەنێو کەشی گەرمی خۆشەویستی بۆ هاوسەر و نیشتمان، ئەو بەربەست و ئازارانە دەخاتە بەردیدە کە ڕژێمی فەرمانڕەوای رووسی لەسەردەمەکانی قەیسەری و سۆڤییەتی، واتا لەگەرمەی جەنگی یەکەمی جیهانی و جەنگی ناوخۆ، لەنێوان ساڵی 1918 تا ساڵی 1920 خستبوویانە بەردەم باکۆی پایتەختی ئازەربایجان. داستانێکی خۆشەویستی و بەرگریکردنە، لەنێوان (عەلی خان شێرڤانشێر) کە لەخانەدانێکی موسوڵمانی شیعەی ئازەری ڕەسەن فارسە و لەنێوان شازادە (نینۆ کیپانی) مەسیحی ئارسۆدۆکسی جۆرجی. ئەوانە کە لەباکۆ هاوپۆلی خوێندن بوون پەیوەندی خۆشەویستی لەنێوانیان دێتە ئارا و شەیدای یەکتری دەبن. دوای پرس و رای زۆر، هەردوو ماڵباتەکە بەهاوسەرگیرییان رازی دەبن، بەو مەرجەی نینۆ خوێندنی تەواو بکات. باوکی عەلیش بەو مەرجەی رازی دەبێت (عەلی نوێژ کات و مەی نەخواتەوە و کاری باش بکات و لەپێناو بیروباوەڕیش بجەنگێ و ڕێگاش بەدوژمن نەدات دەستدرێژ بکات).

کاتێك کاروبارەکان بەباشی بەڕێوەدەچوون کوڕێکی مەسیحی ئەرمەنی دەوڵەمەند کە (نەخارەیان) ی ناوە و هاوڕێی عەلی بوو دێتە نێوانیان بۆ نموونە لای باوکی نینۆ باسی هەڕەشەی زۆری دەسەڵاتی سیاسی و ئابووری رووسی بەسەر ماڵباتی شێرڤانشێری لە ئێراندا دەکات و بەگوێدا دەخوێنێ هاوسەرگیری کچەکەی لەگەڵ عەلی دەبێتە مایەی گرفت لەنێوان ئەوان (کیپانی) و حکومەتی رووسی. ئەمەو کە رووسیاش لەساڵی 1914 چووە ناو بەرەکانی جەنگی یەکەمی جیهانی، هەندێك لەهاوڕێکانی عەلی چوونە ریزەکانی سووپا بەڵام کاتێك دەوڵەتی عوسمانیش دژی رووسیا چووە جەنگەکە، ئەوان تووشی بارێکی نائاسایی دەبن، هەرچەندە عوسمانییەکان سونین و ئازەریەکانیش شیعە.

نەخارەیان بۆ بەدیهێنانی مەبەستە شاراوەکانی ڕۆژێك بەئوتۆمبیلەکەی دەیەوێت نینۆ بڕفێنێ، ئەوە بوو بۆ دەرەوەی شاری باکۆی برد. کاتێکیش ئەو هەواڵە بە عەلی دەگات بەپەلە و بەئەسپێکی خواستراو دوای دەکەوێت تا پێیاندەگات. دوای ڕووبەڕووبونەوە عەلی بەخەنجەرەکەی دەیکوژێت. بەوەش ناچار بەرەو چیاکانی داغستان دەبێت رابکات و لای خزمەکانی لەگوندێك داڵدە دەدرێت. دوای ماوەیەك

بەیارمەتی کەسێکی خزمی عەلی نینۆ دەگاتە ئەو گوندەی سەخت و دوورە دەستە. لەوێدا لەگەڵ عەلی هاوسەرگیری دەکات. بەو جۆرە لەشازادەییەوە دەبێتە ژنێکی گوندی و خەریکی کاروباری ناوماڵ و هێنانی ئاو و سەختتەکانی دیکەی ڕۆژانە دەبێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەختیارانە دەژیەن.
دواتر هەواڵ بەعەلی دەگات قەیسەر نیکۆلای دووەم لەدەسەڵات لادراوە و باکۆش لەبەردەم هەڕەشەدایە. ئەمەو ماڵباتی نەخارەیانیش بەرەو ئەرمینیا باریان کردووە. بۆیە عەلی بڕیار دەدات بۆ بەرگریکردن بگەڕێتەوە باکۆ. ئەوسا سوپا هەڵوەشاوەکەی رژێمی پێشوو کە بەدوای تاڵانیدا دەگەڕان بەسەر شاری باکۆدا دەدەن و دوای رووبەڕووبوونەوەی سەخت، عەلی و نینۆ رادەکەن و ماڵەکەشیان وێران دەکرێت. نینۆ لەوڵاتی ئێران ڕۆژانێکی ناخۆش لەکۆشکێکی داخراو بەسەر دەبات. دواتر عەلی پێی دەگاتەوە و لای مامی ماوەیەك دەمێنێتەوە کە مامی لای شای ئێران پێگەی بەرز بوو. کاتێکیش نینۆ دەبێنی هاوسەرەکەی ڕێوروسمی عاشورا ئەنجامدەدات و جەستەی خەڵتانی خوێن دەکات، زۆری پێناخۆش دەبێت. دوای ئەوەی هەواڵی ئەوشیان پێدەگات هێزەکانی عوسمانی ئازەربایجانیان کۆنترۆڵ کردووە و باکۆ ئازاد کراوە. ئەوسا عەلی و نینۆ دەگەڕێنەوە باکۆ. هاوکات جاڕی کۆماری ئازەربایجانی دیموکراتی دەدرێت. نینۆ ئەرکی نۆژەنکردنەوەی خانووەگەورەکەی بنەماڵەی عەلی دەگرێتە ئەستۆ و عەلیش لەلایەن (فتالی خان هویسکا) ی یەکەم سەرۆك وەزیرانی ئازەربایجان، لەوەزارەتی دەرەوە دەکرێتە پاشکۆی نووسینگەی ئەورووپای ڕۆژئاوایی حکومەت. بەڵام هێندەی پێناچێت، سووپای تورکی ئەو شوێنە بۆ هێزی ئینگلیزی چۆڵ دەکات کە ئەوان وەك هێزی پارێزەر هاتبوون. لەبەر ئەوەی عەلی و نینۆش زمانی ئینگلیزییان دەزانی بۆیە هاوکاریان کردن. ئەوسا نینۆ خەونی بەوە دەبینی لەباڵیۆزخانەی شاری پاریس کار بکەن. دوای وەستانی جەنگەکە هێزی ئینگلیزی ناوچەکەیان جێهێشت و دانیشتوانی ئازەربایجانیش هاوشێوەی ئێمەی کورد و گەلانی دیکەی ئەوسا، چاوەڕوانی جێبەجێکردنی بەندەکانی سیڤەر بوون. بەڵام سوپای سووری سۆڤییەتی بەمەبەستی رووخانی کۆمارەکە و سوودمەندبوون لەتەواوی نەوتەکەی یەکسەر هێرش دەکاتەوە سەر باکو و هەوڵی لکاندنەوەی بەسۆڤییەتەوە دەدات. بەوەش باکۆ داگیر دەکرێتەوە و عەلی و نینۆش بەرەو شاری گەنجە رادەکەن. دوای ئەوەی سوپای سۆڤییەتی دەگاتە ئەو شوێنەش، عەلی ئەو جارە نینۆ و کچەکەی بەرەو جۆرجیا دەنێرێت و بۆخۆشی لەگەڵ ئازادیخوازەکان چەکی بەرگری هەڵدەگرێت، تا شەهید دەکرێت دەجەنگێت.
وەك دەردەکەوێت ناوەڕۆکی ئەو داستانە تەنیا چیرۆکێکی ئاسایی

خۆشەویستی نییە بەلکو سیمبولێکە بۆ ناسنامە و سازانی نێوان کەلتوورەکان و ئایینەکان. نێوان رۆژهەڵات و رۆژئاوا. نێوان دواکەوتوویی و ژیانی نوێ. نێوان بیابان و چیا. نێوان پابەندبوون بەداخوازی دڵ و دەستبەردارنەبوونی بیروباوەڕ. نووسەر جەختی لەسەر دوو جۆر خۆشەویستی کردووە. یەکەمیان خۆشەویستی کوڕێك بۆ ئاشقەکەی. دووەمیش خۆشەویستی هەمان کوڕ بۆ نیشتمانەکەی. رۆمانێکە قەفقازی تێدا بەرجەستەیە. ئەو خاکە پڕە لەداستان و رەگەز و ئایین و کەلتووری جۆراجۆر. هەر بۆیە پەندی پێشینان و قسەی نەستەق و چیڕۆکی میللی تێدا دەبینین، بۆ نمونە لەئێوارە خوانێکی ناو ماڵی کیپانی، نەخارەیان لەناو ئاپۆڕەی ئامادەبووان وەك گاڵتەکردن روو لەعەلی دەکات و دەڵێت : "هەڵۆ لەچیا و بەوریش لە جەنگەڵەکان دەردەچن، ئەی لەبیابان چی هەیە؟" مەبەستی لەبیابان خاکی ئازەربایجانە. عەلیش لێزانانە وەڵام دەدات و دەڵێت : "شێر و جەنگاوەرەکانی لێ دەردەچێت.

شایانی باسە تا ئێستا نووسەری راستەقینەی ئەو شاکارە نادیارە. هەندێك لەو بڕوایەن (لیڤ نوسیمباوم 1905 – 1942) نووسەری ئازەری نووسیویەتی کە ناوبراو لەبەر هۆکاری سیاسی لەژێر ناوی خواستراوی (ئەسعەد سەیدEssad said) بابەتەکانی دەنووسی. خاوەنی کۆمەڵێك بەرهەمی گرنگە، لەوانە (خوێن و نەوت لەڕۆژهەڵات)، (دوانزدە نهێنی قەفقاز)، (رووسیای سپی)، (زێڕی ڕەش) و (مانوێلا). بەڵام زۆرینەی شارەزایان لەو بڕوایەن نووسەری ئەو شاکارە (یوسف ڤیزێر شامانزامینلی 1887 – 1943) نووسەر و دیپلۆماسکاری ئازەربایجانییە کە ئەویش لەبەر هۆکاری سیاسی بەناوی خواستراوی (قوربان سەید Kurban Said) دەینووسی. زۆر ئەدگاری پاڵەوانی رۆمانەکەش بەکەسایەتی ئەو نووسەرە دەچێت. هەر لەرووبەڕووبوونەوەوە تا دەگاتە قوربانی دان. هەندێك دەڵێن تەنانەت ناوە خواستراوەکەی قوربانیش لەوە سەرچاوەی گرتووە. ئەو نووسەرە راوێژگاری دادوەری بوو. ساڵی 1920 دوای ئەوەی سوپای سۆڤیەتی بەرەو ئازەربایجان چوو، لەبەر بۆچوونە سیاسییەکانی دژ بەسۆڤیەت، وڵاتی جێهێشت و لەتاراوگەش بۆ ئەوەی نەناسرێ و دەستگیر نەگرێت زۆربەی بەرهەمەکانی بەناوی خواستراو بڵاوکردەوە. لەوانە (قوتابییان) و (بەهاری کچان) و (لەنێوان دوو ئاگردا). ساڵی 1925 مۆڵەتی گەڕانەوەی بەرەو باکۆ پێدرا. ساڵی دواتر گەڕاوە. ئەوسا ماوەیەك لەزانکۆی باکۆ وانەی زمانی ئازەری وتەوە. زۆر بابەتیشی لەزمانی رووسی بۆ ئازەری وەرگێڕا. ساڵی 1934 بەشداری لەکۆکردنەوەی یەکەم فەرهەنگی رووسی – ئازەری کرد. ساڵی 1937 لەکاتی هەڵمەتی پاکتاوکردنی ئەدیبانی دژ بەئایدیای ، بەهۆی ناوەرۆکی رۆمانەکانی،

هاوشێوەی کۆمەڵیك ئەدیبی دیکە دەستگیر کرا و ماوەی هەشت ساڵ زیندانی بەسەردا سەپێنرا. دوای بەسەر بردنی سێ ساڵ، بەهۆی بەدخۆراکی و ئازارەکانی جەستە لەئۆردوگای غولاغ، گیانی سپارد.
سەرەتای بڵاوکردنەوەی عەلی و نینۆ بۆ ساڵی 1937 دەگەڕێتەوە کە (ئی پی تال ڤێرلاگ E.p.Tal. Verlag) لەڤییەننا بەزمانی ئەڵمانی چاپیکرد. دواتر لەپێش چاوی خوێنەران ون بوو، تا ساڵی 1970 خاتوو (جێنیا گرامان Jenia Graman) لەکتێبخانەیەکی کۆنی ئازەربایجانی دەیدۆزێتەوە و وەریدەگێڕیتە سەر زمانی ئینگلیزی. ئەوسا هێندەی پێناچێت بۆ کۆمەڵێك زمانی دیکە وەردەگێڕدرێت. ئەمڕۆش وەك ئایکۆنێکی سەنگینی کۆماری ئازەربایجانی دیموکراتی سەیری دەکرێت.
سەبارەت بە تەنینەوەی ئەو شاکارەش بۆ ناو کاری هونەری ساڵی 2016 لەبەریتانیا بەهەمان ناوی عەلی و نینۆ کرا بەفیلم. کریستۆڤەر هامپتۆن سیناریۆکەی داڕێژت و ئاسەف کاپادیای دەرهێنەری بەریتانی رەسەن هیندیش، دەریهێنا. وێنەی دیمەنەکانی لەتورکیا و ئازەربایجان گیراون. ئادەم بەکری ئەکتەری فەلەستینی و ماریا ڤالڤێردی ئەکتەری ئیسپانی لەتەك ریکاردۆ سکامارچیۆ و هۆمایۆن ئەرشەدی و ماندی باتینکین و کۆنی نیلسن و کۆمەڵێك ئەکتەری دیکە، ڕۆڵە سەرەکییەکانیان تێدا بەرجەستە کردووە. ئەمەو پێشتریش وەك شکۆدارکردنی داستانەکە، خاتوو (تەمارا کڤیسیتادزی) ی پەیکەرسازی جۆرجی ساڵی 2007 دیزانی بۆ پەیکەرێکی دووانەیی کوڕ و کچێك بەناوی (پەیکەری خۆشەویستی) داڕێژت و ساڵی 2010 لەشاری باتۆمی سەر دەریای رەش، چەسپاندی. هەردوو بەشەکەی پەیکەرەکە لەپارچە شێوە بازنەیین لەپۆڵا دروستکراون. بەرزییەکەیان هەشت مەتر و کێشیشیان حەوت تەنە. ئەو دوو پەیکەرەی لەڕێگای تەکنیکی کارەبایی بەردەوام لەبنەکەیانەوە لەخوڵگەیەك دەسوڕێنەوە تاکو لەکاتژمێر حەوتی ئێوارەی هەموو ڕۆژێك بەهێواشی ئاوێتەی یەکتر دەبن. سەرەتا وەك ئەوە یەکتری ماچ بکەن دواتر یەکتر لەئامێز دەگرن. ئینجا یەکتری دەبڕن و لە لەنگەری سووڕانەوەی خۆیان دەستبەرداری یەکتری دەبن و پشت لەیەکتری دەکەن، وەك ئاماژەکردنێك بۆ ئەوەی هیچ شتێك لەخۆشەویستیدا بەردەوام نییە.
ئەو کارە هونەریە بۆتە رووگەیەکی دیاری گەشتیاری و شارستانی شارەکە. ڕۆژانە زۆری گەشتیار لەدیار ساتی ئاوێزانبوونی هەردوو پەیکەرەکە دەوەستن و بیریش لەساتە سەختەکانی چیرۆکی خۆشەویستی تراژیدی ناو جەنگی یەکەمی جیهانی دەکەنەوە.

ئاکۆ عەبدوڵڵا